

Aproximació cronològica a la primera Guerra Carlista al sud de l'Ebre (1833-1840)

Joan Ramon VINAIXA MIRÓ

RESUM

Estudi (estructurat cronològicament entre el 1833 i el 1840) sobre l'evolució que va tenir a l'àrea de l'Ebre la primera Guerra Carlista, o Guerra dels Set Anys. No es tracta, però, d'una relació dels enfrontaments armats, sinó que el que l'autor pretén és mostrar el batec del territori en cada moment descrit. Malgrat l'escassetat de documentació conservada, aquesta serveix per a poder donar una nova visió d'aquell conflicte del qual, ja de bon començament, van sorgir versions tendencioses que han propiciat molts tòpics, molts d'ells sense fonament.

RESUMEN

Estudio (estructurado cronológicamente entre 1833 y 1840) sobre la evolución que tuvo en el área del Ebro la Primera Guerra Carlista o Guerra de los Siete Años. Hay que decir no obstante que no se trata de una relación de los enfrentamientos armados, sino que lo que el autor pretende es mostrar el latido del territorio en cada momento descrito. A pesar de la escasez de documentación conservada, la existente nos sirve para poder dar una nueva visión de aquel conflicto del que, ya de buen comienzo, surgieron versiones tendenciosas que propiciaron muchos tópicos, algunos de los cuales infundados.

ABSTRACT

This is a chronologically structured study on the development of the First Carlist War in the Ebre region between 1833 and 1840, also known as the Seven Year War.

Rather than going into detail on the armed conflict at that time, the author makes reference to the mood and pulse of the territory. Despite there being little documented archive, the information available has served to present a new outlook on that conflict from which previous tendentious versions had come out. These versions had propitiated many clichés, many of which were unfounded.

Aquest escrit no pretén ser altra cosa que allò que expressa el títol que hem escollit per encapçalar-lo.

L'estudi cronològic que aquí presentem sobre la Guerra dels Set Anys, o primera Guerra Carlista, se centra de manera gairebé exclusiva en l'evolució d'aquest conflicte en el territori català situat al sud de l'Ebre, i solament donarem referències puntuals sobre altres indrets quan aquestes poden ajudar a copsar millor la situació general al territori estudiat.

La necessitat de portar a terme una revisió a fons d'aquell conflicte armat ens ha obligat a elaborar una ordenació temporal dels fets, no solament per tal de situar-los en el context real, sinó també a l'hora d'interpretar les dades disponibles. Fruit d'aquest treball previ és aquesta relació d'esdeveniments que nosaltres hem redactat per anys perquè no sempre és fàcil establir etapes concretes d'aquella guerra sense caure en una cronologia d'un bàndol o de l'altre.

Aquesta cronologia bàsica, però, no pretén ser una relació detallada dels enfrontaments armats, tot i que és inevitable esmentar els més representatius, sinó que intenta sobretot mostrar el batec del territori en cada moment, cosa que al nostre entendre ajuda a explicar millor l'evolució d'aquell conflicte. Malgrat tot, el relatiu espai disponible no ens permet d'aprofundir com caldria en aspectes d'aquell període que per la seua importància mereixerien un tractament més ampli i específic, ni tampoc justificar com caldria per què cal bandejar, d'una vegada, alguns tòpics històrics relacionats amb aquella guerra.

La primera Guerra Carlista probablement ha estat un dels conflictes armats del s. XIX sobre el qual es va escriure més en el seu moment, però bona part dels llibres i articles que se'n publicaren transpiren, uns més que altres, la simpatia i/o l'antipatia dels seus autors vers un dels dos bàndols enfrontats, i tendeixen a indicar, segons el seu parer, qui eren els "bons" i qui els "dolents". La historiografia posterior, tret de comptades excepcions, malauradament ha anat perpetuant, amb més o menys intensitat, aquesta tendència. És cert que a l'àrea de l'Ebre no anem sobrats de documentació original, sobretot pel que fa al bàndol carlista, i això en dificulta la recerca i més d'un cop aquesta mancança ens pot fer caure en un parany històric en agafar-nos al ferro roent d'allò que hi ha, però això no justifica el fet de mantenir encara altres inexactituds històriques que no superen la simple sedàs del raonament lògic.

Per acabar aquestes observacions prèvies, solament ens resta precisar que, tot i que nostre estudi se centra, exclusivament, en els anys de conflicte, no per això podem deixar de recordar que la Guerra dels Set Anys no va sorgir per generació espontània, sinó que endinsava les seues arrels més profundes en un turbulent passat immediat, i que aquest condicionà, en gran mesura, no solament el conflicte estudiat, sinó també l'esclat i l'expansió posterior del carlisme al sud de l'Ebre.

Any 1833

L'any 1833 no va existir al territori del sud de l'Ebre una situació de guerra oberta, com en anys successius, però sí que hi van tenir lloc tota una sèrie de canvis profunds que, en part, condicionaren els esdeveniments posteriors.

En primer lloc, es van substituir els governadors militars d'algunes places importants per persones més afins als nous aires que circulaven pel govern. Per al districte de Tortosa, va ser nomenat governador el brigadier Manuel Bretón, que, des de la seua arribada a la ciutat de Tortosa, es convertí en el veritable flagell dels opositors al Govern i començà aplicar ben aviat diverses mesures orientades a mantenir l'ordre establert al territori assignat, territori que des de feia temps s'havia guanyat una merescuda fama de conflictiu.

Ben aviat es renovaren, també, els càrrecs municipals, que foren ocupats aplicant les consigna emanada de les altes instàncies, per persones addictes al Govern. Una altra mesura aplicada aquell any va ser la supressió del cos de Voluntaris Reialistes, estretament lligat al període absolutista anterior i amb capacitat per a convertir-se, en un moment donat, en un perill fàctic. Com a contrapartida, el darrer trimestre de l'any es van crear als pobles les companyies de seguretat pública (la futura milícia nacional), que passaren a convertir-se en la defensa armada local de la causa de la reina.

Aquestes mesures, però, no van acabar amb els dos problemes socials d'aquesta àrea geogràfica: el bandolerisme i l'oposició d'un sector de la població a la ideologia que defensava el nou govern. De fet, el territori situat a la dreta de l'Ebre era, l'any 1833, un riu revolt on convisqueren conspiracions i trames polítiques antigovernamentals amb actes de simple bandolerisme. Tot i que el fenomen de la delinqüència no va ser exclusiu d'aquell any, sí que es pot observar un canvi en relació amb el passat

immediat, ja que feia temps que no es veia al territori tanta gent armada (segons les autoritats, simples malfactors), que organitzats en colles es movien dintre d'ell i del seu entorn proper per realitzar malifetes diverses.

Pel que fa a les trames i conspiracions, al districte de Tortosa eren tan habituals com els bolets a la tardor. Acabar amb aquests moviments subversius va ser un dels objectius que Bretón es posà al cap i des de la seua arribada a la ciutat no es va estar d'enviar comunicats als seus superiors on els informava de l'esperit públic que hi havia en cada moment, i de les persones sospitoses que el podien alterar. A la primavera de maig de 1833, el Govern ja era conscient que la línia de l'Ebre, de Saragossa a Tortosa, era un territori on el moviment carlista comptava amb un suport important¹.

El governador Bretón va començar a aplicar al territori dues mesures imprescindibles per tal d'intentar controlar la situació. D'una banda, perseguir als conspiradors, i de l'altra, el desarmament de persones i/o col·lectius que representaven un perill potencial per a la tranquil·litat pública. Tot i aquestes dràstiques mesures, les autoritats del territori mai arribaren a controlar del tot la situació, perquè, com va dir el mateix Bretón en un dels seus informes: "(...) *que si se tratase de confinar tantos como obran en contra de las miras de mi autoridad (...) seria sin duda librar la desolacion y la ruina de infinidad de familias (...)*"². Bretón no va parar d'insistir davant dels seus superiors sobre la necessitat d'expulsar del territori els sospitosos de conspiració, col·lectiu, que atesa la relació de noms que ell mateix els facilità estava força diversificat, però amb un especial predomini d'altres dignitats de l'Església (bisbe, canonges...) i de membres destacats del cos dels Voluntaris Reialistes, mesura que, una vegada aprovada, s'aplicà el darrer trimestre d'aquell any.

Segons afirmava un coetani d'aquells dies³, a l'octubre de 1833 ja existien focus revolucionaris a Tortosa, Morella, Castelló de la Plana i València, i s'estava tramant un pla d'aixecament general i simultani en tota aquesta àrea. Una altra de les afirmacions vessades per aquest militar a les seues

1. *Fastos españoles o efemérides de la guerra civil desde octubre de 1832*. Madrid, 1839, p.281.

2. P. ANGUERA, *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1995, p. 59.

3. El coronel Miquel i Polo va escriure unes memòries sobre aquells tèrbols primers dies de la insurrecció, on exposa la seua visió dels esdeveniments succeïts en aquesta àrea geogràfica. Aquestes memòries han estat publicades per A. SANMARTÍN, "Vivencias de la I Guerra Carlista: Las memorias de don Mariano Miquel y Polo (1834-1840)". *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*. Enero-Marzo, 1991, p. 131-169.

memòries (que no podem contrastar però que sembla força versemblant) és que Tortosa era la primera ciutat d'aquesta àrea geogràfica on s'havia projectat l'aixecament armat, i que les mesures preses per Bretón havien avortat aquesta revolta embrionària.

L'any 1833, al districte de Tortosa no hi hagué cap aixecament general, però sí un degoteig de persones que marxaren dels seus pobles respectius per incorporar-se a les incipients partides armades, fenomen clarament observable a l'octubre de 1833⁴. Un dels fugits, aquell mes d'octubre, va ser el tinent Antoni Vallés, de Tortosa, que a la primeria de novembre ja encapçalava una partida armada d'uns dos-cents homes i recorria el territori entre el sud de l'Ebre i el nord del País Valencià.

Malgrat l'ambient general de revolta que es respirava aleshores, aquesta no triomfà en cap població del territori i, per la mateixa raó, bona part dels simpatitzants amb els insurrectes es retenien a l'hora d'involucrar-s'hi obertament, conscients d'allò que es jugaven si la insurrecció fracassava.

Descartada l'opció de Tortosa com a epicentre de l'aixecament armat, Morella es convertí llavors en l'alternativa més vàlida. La proclamació pública en aquella plaça de Carles V com a rei d'Espanya, el dia 13 de novembre, va representar per a molts la senyal de sortida que esperaven⁵. A Morella es creà llavors una junta, presidida pel baró d'Hervés, en la qual destacaven nombroses personalitats del clergat que donaren suport al pronunciament polític-militar. L'alçament de Morella agafà el governador de Tortosa (Bretón) a punt d'emprendre la persecució de la partida de Cosme Covarsí, revoltat de Vinaròs que havia començat a estendre la sedició als pobles castellonencs, i l'obligà a canviar els seus plans inicials i a dirigir-se, ràpidament, on es trobava el focus principal de la revolta.

Des de Morella, els insurrectes realitzaven sortides per tal d'aprovisionar-se i reclutar gent per a la causa, al mateix temps que les autoritats governamentals s'apressaven a enviar-hi tropes i artilleria per tal d'ocupar la plaça. La pressió militar acabà donant els seus fruits, de tal manera que

4. Aleshores aquest fenomen no era exclusiu del districte de Tortosa. Al veí districte d'Alcanyís també es produïren fugides, com la del militar il·limitat Manuel Carnicer, buscat per la policia arran dels fets esdevinguts a Alcanyís la nit del 6 al 7 d'octubre. Pocs mesos més tard, Carnicer assumiria la direcció de l'aixecament carlista al Baix Aragó i a les terres limítrofs del sud de Catalunya i el Maestrat.

5. Es calcula que el nombre d'insurrectes que s'aplegaren a Morella aquell mes de novembre procedents dels pobles de l'Aragó, de València, i catalans del sud de l'Ebre, era entre els tres i els quatre mil.

el dia 8 de desembre els carlistes fugien de la plaça i dos dies després eren derrotats estrepitosament a Calanda. Aquesta derrota tingué diverses conseqüències per als revoltats. Per un costat, van sorgir serioses discrepàncies entre els oficials insurrectes, cosa que va acabar en una fragmentació interna d'on van tornar a brollar diverses partides. Una altra conseqüència va ser que molts dels revoltats es van acollir a l'indult expedit pel Govern. En el bàndol governamental tampoc no va faltar tibantor. El capità general de Catalunya criticà la decisió del governador de Tortosa perquè, després de la presa de Morella, es dedicà a perseguir els rebels fins a l'Aragó en lloc de retornar al seu districte, que aleshores era un dels socialment més inquiets de Catalunya.

Malgrat les derrotes sofertes, en especial la de Calanda, que havien provocat la dispersió i fragmentació dels carlistes, el moviment insurreccional no havia estat sufocat del tot i el perill que aquest rebrotés era present. Començà llavors una activa persecució contra els revoltats que culminà amb la captura, entre altres, del baró d'Hervés i de l'exgovernador de Morella, que serien afusellats poc després. Altres capitosts, però, van poder escapolir-se'n i van mantenir, tot i que esmorteïda, la flama de la insurrecció.

Segons fonts diplomàtiques, a les acaballes de 1833, operaven a la dreta de l'Ebre i territoris limítrofs dues partides carlistes, una d'una seixantena d'homes, a les ordres de Manuel Carnicer, i, l'altra, d'uns cent vint, a les ordres de l'exoficial Antoni Vallés. Aleshores era evident que el foc de la insurrecció inicial gairebé s'havia extingit, però també ho era que sota les cendres encara restaven brases enceses que no trigarien a revifar-se.

Any 1834

Els primers enfrontaments armats a l'àrea de l'Ebre foren escassos, aïllats i de poca consideració, i, per la mateixa raó, difícils de precisar.

La primera acció d'armes documentada al partit de Tortosa de l'any 1834 tingué lloc la nit del 3 de gener, en què Pere Valls, al capdavant d'una partida d'uns quaranta homes i deu cavalls, entrava a Batea. Els milicians es reuniren ràpidament a la plaça de la Font i s'enfrontaren a la baioneta a la partida carlista. A causa d'aquest enfrontament, el capitost Valls resultà malferit i poc després morí⁶. El 5 de gener tenia lloc

6. *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, sessió 13-8-1837.

l'enfrontament del coronel Antoni Azpiroz amb la partida d'Antoni Vallés a la vall de Navaldó, al terme d'Horta de Sant Joan⁷.

Els primers mesos de 1834, els insurrectes Carnicer, Vallés i Cabrera es trobaven en una situació força precària, encalçats permanentment com estaven per les tropes governamentals, afeblits per la deserció d'una part dels seus homes, que s'acollien a l'indult governamental, i per una climatologia adversa⁸. Aquell hivern, i en un altre ordre de coses, Carnicer rebé de la Junta revolucionària de Navarra el reconeixement oficial que li permetia assegurar-se la direcció de l'aixecament carlista al sud de l'Ebre i als territoris aragonesos i valencians limítrofs.

Als mesos de febrer i març, la situació dels carlistes torna a redreçar-se. Per aquelles dates, la fuga de diversos veïns del sud de l'Ebre a la facció era un fet evident, i aquest degoteig constant⁹ demostrava el nou revifament de la revolta al territori. La segona meitat de març té lloc, a la partida de Salvaterra, l'anihilació gairebé total de la incipient partida de Garcia, al capdavant de la qual es trobava mossèn Antoni Juan Pérez¹⁰.

A l'inici de la primavera d'aquell any, Carnicer havia aplegat al Baix Aragó una força armada considerable, integrada per uns mil cinc-cents homes i dos-cents cavalls, al capdavant de la qual entrava al corregiment de Tortosa el dia 5 d'abril. El primer objectiu va ser Batea, defensada pels milicians locals, i per un destacament de tropa que allí estava destinada. La salvació dels defensors no arribà per l'auxili exterior de les tropes governamentals, tan esperada, sinó per la decisió dels mateixos atacants que, sense haver neutralitzat la resistència dels assetjats, i quan tenien al seu abast l'ocupació del poble, decidiren marxar cap a Móra d'Ebre i creuar poc després el riu Ebre, per envair el territori de Catalunya situat a

7. Segons el comunicat adreçat des de la Capitania General de Catalunya a la Secretaria d'Estat de Madrid.

(*Gaceta de Madrid*, 16-1-1834).

8. Carnicer adreçà llavors un escrit a Zumalacárregui per exposar-li les penúries que patien els aixecats del Baix Aragó i del sud de l'Ebre. Sobre aquest tema, vegeu A. PIRALA, *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista*. Turner/Historia 16. Madrid, 1984, vol. I, p. 330.

9. Al febrer marxà del poble de Miravet per incorporar-se a la facció el capitost Domènec Melic (a) *Ranchero*. Al mes de març ho feien el jornalier Salvador Costa, d'Horta de Sant Joan, així com diversos veïns de Xerta.

10. El 22 de març era afusellat a Tortosa, per ordre del governador, el beneficiat de Garcia mossèn Antoni Juan Pérez, natural de Gratallops, (Arxiu Capitular de Tortosa, *Óbitos 1832-1852*, f. 135).

A més, deu membres de la seua partida, tots ells de Garcia, eren embarcats el 15 d'agost de 1834 al bergantí *Armonia* amb destinació a Cuba, a complir la condemna que els havien imposat.

l'altra banda¹¹. Durant la seua curta estada a Móra d'Ebre, la columna carlista s'engreixà considerablement, ja que, aprofitant l'ocasió, molts simpatitzants dels pobles de la rodalia s'incorporaren a la insurrecció.

La matinada del dia 7, Carnicer creuava l'Ebre per Móra i poc després s'enfrontava, i desfeia completament, una companyia de milicians de Falset que pretenia barrar-li el pas¹². En assabentar-se que una poderosa columna carlista havia passat a l'altra riba del riu, les autoritats governamentals posaren en marxa bona part de la maquinària militar disponible. El temor que centenars de simpatitzants carlistes aprofitessin l'ocasió per aixecar-se a tot Catalunya era una de les principals preocupacions, per això era vital estroncar de soca-rel el perill.

En creuar l'Ebre, Carnicer féu estada a diverses poblacions del Priorat (Falset, Porrera...) i molts veïns d'aquesta àrea van marxar de les seues llars per incorporar-s'hi, però no es produí l'aixecament general que probablement esperaven els carlistes i que temien els governamentals. Al Priorat, les forces de Carnicer es movien com un grup expedicionari, aparentment a remolc de les circumstàncies i sense un rumb definit, defugint en tot moment la topada amb les forces governamentals, que els perseguïen sense donar-los treva¹³. Aquest joc del gat i el ratolí no podia durar, i tard o d'hora havia de ser inevitable l'enfrontament. Aquest tingué lloc la tarda del 10 d'abril a Maials. La desfeta de la columna carlista en aquest primer gran enfrontament armat va ser espectacular, ja que a l'elevat nombre de morts en la batalla cal sumar un considerable nombre de morts i presoners que hi continuà havent en dies posteriors, fruit de la intensa i combinada persecució governamental¹⁴. Per tal d'arrodonir la

11. El perquè d'aquesta aparent precipitada decisió de Carnicer de creuar la barrera natural, i psicològica, que aleshores representava el riu Ebre, sense assegurar del tot el territori ocupat fins llavors, ha donat peu als historiadors a formular diverses hipòtesis i a tot tipus d'especulacions. Entre altres versions, M. FERRER, *Historia del Tradicionalismo español*. Vol. IV, p. 210.

12. El nombre de milicians morts en aquella acció fou a l'entorn de divuit, als quals caldria sumar uns altres vuit, que serien afusellats pocs després a Falset. El trist record d'aquest pas de l'Ebre per part de Carnicer i la dura represàlia que aplicà a Falset marcà psicològicament a les autoritats governamentals, i això explica la temor que aquestes manifestaven, posteriorment, cada vegada que suposaven que els carlistes pretenien creuar l'Ebre.

13. Cal tenir present que encara que aquesta força carlista era quantitativament important, no ho era qualitativament, ja que ni l'armament ni la instrucció militar dels seus homes era la més adient a l'hora d'enfrontar-se a les tropes governamentals, més ben preparades i equipades. Cal recordar, també, que gairebé la meitat dels homes que formaven part d'aquesta columna carlista anaven sense armes. La llastimosa imatge que oferien ens la descriu J. SIMÓ, *Crónicas de Porrera*. Manuscrit. Porrera, 1865.

14. L'única taca en aquesta aclaparadora victòria governamental va ser la notícia que el capità general de Catalunya (Llauder) rebé del governador de Lleida on l'informava que, la mateixa tarda de la derrota carlista, Carnicer amb un centenar d'homes havia travessat el Segre per la Granja d'Escarp en

situació, Llauder publicà el 13 d'abril un ban duríssim en imposar, entre altres represàlies, la pena de mort a qui fos trobat en possessió d'armes. Aquest ban havia de continuaria marcant per molt temps la tònica d'aquella guerra i en nom seu s'havien de cometre tota mena d'arbitrarietats i abusos, i, allò que és pitjor, aquest fet havia de justificar la rèplica corresponent de l'adversari¹⁵.

Al cap de poc, després de la desfeta de Maials, al corregiment de Tortosa es donà, encara, algun enfrontament de consideració, ja que a la dreta de l'Ebre havien restat bosses importants de carlistes que no havien creuat el riu amb la força principal. El dia 14 d'abril, una columna governamental atacava el poble de Paüls, on llavors es trobava el gruix principal d'aquestes forces¹⁶, i els causava una altra derrota. Aquesta nova desfeta dispersà encara més els efectius carlistes de tal manera que, de la seua fragmentació, en sorgiren diverses partides soltes. Encara que aquestes ja no representaven cap perill important, no cal dir que eren suficients per sembrar el temor en els pobles oberts i foren un maldecap constant per a les autoritats locals, addictes al Govern¹⁷.

Aquesta tònica general es va mantenir al llarg de molt de temps. La mateixa estructura operativa de les partides impedia, malgrat la intensa persecució que patien, una anihilació total gràcies en bona part a la seua frenètica mobilitat geogràfica, a l'important suport que rebia d'una part de la població, i a la capacitat de dissoldre's ràpidament, si la situació així ho exigia, en espera de temps més favorables.

Tot i aquestes brases enceses era evident que, aleshores, el Govern controlava, encara, el foc de la situació general. Els liberals aprofitaren aquell període de debilitat i confusió dels carlistes per organitzar noves milícies locals¹⁸, per fortificar algunes poblacions¹⁹ i per intentar

direcció a l'Aragó. S' escapolia així la cúpula carlista que tants maldecaps havia de causar, encara, al Govern. Sobre aquest tema, vegeu Arxiu Municipal de Tarragona, *Acuerdos de 1834*.

15. Rèplica que no trigaria a arribar, ja que, el dia següent del ban de Llauder, el segon comandant de la columna carlista de la dreta de l'Ebre (Ramon Martín Jaime) redactava a Alfara de Carles una altra circular on eren contingudes les represàlies que tindrien a aquells que donessin informació a l'enemic, entre les quals estava la pena de mort.

16. *Diario de Barcelona*, 18-4-1834.

17. Un exemple n'és la partida del miravetà Josep Torner, que solament deu dies després de la desfeta de Maials entrava al seu poble al capdavant d'un centenar d'homes per exigir racions i diners, i saquejar la casa del batlle i del cirurgià.

18. Sobre això, vegeu J. RUÍZ DE MORALES, *Historia de la Milicia Nacional*. Madrid, 1856.

19. Al mes de maig de 1834, per exemple, es fortificaren pobles com Freginals, la Galera, Godall i Alfara de Carles.

completar la quinta governamental que encara es trobava pendent²⁰. En aquesta fase de la guerra, jugaren un paper important les anomenades companyies mòbils que, a partir d'un centre operatiu (Tortosa, Gandesa, Móra d'Ebre...), recorrien el territori perseguint les fonedisses partides carlistes; així com també l'activitat desplegada per la milícia reusenca, que després de la batalla de Maials passà a protegir algunes poblacions del territori ebrenc.

El destí dels carlistes que queien a mans governamentals no era, aleshores, massa falaguer, ja que per a la majoria d'ells l'alternativa era o ser executats o embarcats amb destinació a ultramar, a complir una dura condemna²¹.

Al mes d'agost, enmig d'un context general de guerra de guerrilles, i l'inici d'una epidèmia de còlera que començava a fer estralls en els pobles d'aquesta àrea de l'Ebre, era nomenat un nou governador militar per al districte de Tortosa. Al seu titular, el brigadier Colubí, li encomanaren la missió de portar a terme la completa pacificació del corregiment de Tortosa i dels territoris limítrofs d'Aragó i València, i per això li van atorgar facultats més àmplies que les que havia tingut l'anterior governador. A partir de llavors s'intensificà la persecució contra un enemic que, a poc a poc, s'havia anat refent, i que no solament havia incrementat el nombre dels efectius sinó que amenaçava un altre cop amb una altra invasió de la resta de Catalunya, empresa només avortada per la gran concentració de forces governamentals al territori.

Els darrers mesos de 1834, la guerra entrà en una de les fases més cruels, on la política de les represàlies s'imposà sobre els enfrontament armats. Durant aquell període, un i altre bàndol es feren responsables igualment de l'allau d'execucions, assassinats, robatoris i extorsions que es donaren en aquesta àrea.

La precària situació general en què es tornaven a trobar els carlistes, aquell final d'any, propicià la deserció i provocà la dissolució d'algunes

20. *Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona*, 25-4-1834.

21. De la importància del desterrament dels carlistes a ultramar, especialment els anys 1834-1835, en donen testimoni els més de cinc-cents veïns de la província de Tarragona que al llarg de la guerra foren enviats a aquella destinació, de la qual alguns no tornarien mai més, amb tots els drames personals i familiars que sempre porten aparellades aquest tipus de mesures. Un tast d'aquest drama humà ens el dóna J. SABATÉ, *Reculls històrics del Lloar i del seu entorn*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació de Tarragona, 1994, p. 78.

partides²². Llavors, els governamentals aplicaren amb tota la seua cruesa la pena de mort, mesura que, a parer de Colubí i altres caps militars, tenia una clara i manifesta voluntat d'exemplificació²³. Lliure, altra vegada, el territori del sud de l'Ebre de l'amenaça de les partides carlistes, Colubí emprengué la persecució d'Antoni Vallés, aleshores l'únic cabdill important que podia representar un perill en aquesta àrea. Al desembre de 1834, Vallés i els seus homes estaven refugiats a les coves dels Ports, protegits en un terreny força abrupte i envoltats de neu. Amb la decidida voluntat d'acabar amb la insurrecció carlista al territori i el seu entorn proper, Colubí ordenà un moviment general combinat per tal d'atacar Vallés al seu cau. La vesprada de Nadal, els governamentals aconseguiren sorprendre'l i causar-li nombroses baixes entre morts i presoners. Els vint-i-set presoners agafats, entre ells el mateix Vallés, foren afusellats abans d'acabar l'any a Tortosa²⁴ i altres pobles del territori. Segons reconeixia un cònsol francès a Catalunya, per aquells dies havien estat passats per les armes, només a la demarcació de Tortosa, cent quatre carlistes reincidents²⁵.

Arran de la desfeta de la partida de Vallés i d'altres fets d'armes menors, que també els havien estat favorables, Colubí es permetia assegurar, a les acaballes de 1834, (...) *que las facciones de este Corregimiento (Tortosa) se hallan completamente exterminadas (...)*²⁶. Cal dir que el cop va ser molt dur, però no fou el definitiu cop de gràcia, com massa optimista es vantava Colubí; els esdeveniments posteriors aviat el desmentirien.

Any 1835

El nou any de 1835 tampoc començà amb bon peu per als carlistes de l'àrea de l'Ebre²⁷. Aleshores, es mantenien força actives contra ells tant la repressió com la persecució militar. Paral·lelament, es continuava aplicant la deportació de presoners a ultramar i s'extremaren les mesures de vigilància i control de les persones que circulaven pel territori.

22. La dissolució de les partides, de vegades, era una estratègia militar més, que els carlistes aplicaren més d'un cop quan les coses els anaven maldades, i es tornaven a refer quan la situació els era més favorable.

23. *Diario de Barcelona*, 9-12-1834.

24. Onze dels afusellats a Tortosa eren nascuts o veïns d'aquesta ciutat, dos de Vinaròs, un de Sant Mateu, un de Traiguera i un de *Genova* (sic).

25. P. ANGUERA, *Déu, Rei...*, p.121-122.

26. BOPT, 26-12-1834.

27. Aquesta malastrugança era general. Aquells primers mesos de 1835, alguns capitosts carlistes del Baix Aragó trobaren la mort. Sobre aquesta qüestió, P. RÚJULA, *Rebeldía campesina y primer carlismo en Aragón 1833-1835*. Diputación General de Aragón, Zaragoza, 1995, p. 333.

Tot i que els primers mesos d'aquell any hi hagué algunes topades entre les forces governamentals i colles de carlistes, aquestes foren de poca consideració i majoritàriament desfavorables a aquests darrers. L'acolliment a l'indult d'alguns dels que defensaven la causa del Pretendent no feia altra cosa que augmentar el seu afebliment.

Al mes de febrer tingué lloc a Zúñiga la històrica entrevista de Cabrera amb el pretendent carlista al tron d'Espanya, que tanta polseguera havia d'aixecar després. Al seu retorn, Cabrera lliurà un plec a Carnicer on hi havia l'ordre reial perquè deixés el comandament al cap de major graduació i es presentés a Zúñiga. Abans d'emprendre el viatge, redactà una ordre per la qual deixava el comandament interí de les tropes del Baix Aragó, València i del territori català del sud de l'Ebre a Ramon Cabrera²⁸. Com hom sap, Carnicer fou agafat en el decurs d'aquell viatge i afusellat a Miranda de Ebro el 6 d'abril de 1835. Amb ell es cloïa una etapa del carlisme armat. El seu substitut, Cabrera, pocs anys després, havia d'aconseguir imprimir un canvi radical al curs de la guerra.

No obstant això, durant els mesos següents a la desaparició de Carnicer, les coses no canviaren substancialment tot i la decidida voluntat de Cabrera de donar una nova embranzida a la insurrecció. Les mesures governamentals, abans exposades, continuaven aplicant-se rigorosament.

A l'estiu de 1835 s'observa un nou revifament de l'activitat carlista. El frare servita conegut com el *Padre Luís*, de Garcia, al capdavant d'una important partida, operava a la riba esquerra de l'Ebre, a cavall de les províncies de Tarragona i Lleida, mentre que Cabrera ho feia a la riba dreta. Malgrat tot, no foren els enfrontaments armats locals els que van marcar aquell estiu de 1835, sinó l'onada de persecucions que es desfermà contra l'Església i els seus membres²⁹. Les aigües feia temps que baixaven tèrboles i el sentiment anticlerical bullia entre alguns liberals, ja que des de molt de temps abans s'atiava el foc, per diversos mitjans, en aquesta direcció. La foguerada persecutòria es dirigí, bàsicament, contra alguns convents³⁰. Arrodoniren la croada anticlerical i el desgavell general

28. M. FERRER, *Historia del Tradicionalismo...*, vol. VII, p. 274.

29. Segons relata en el seu dietari un coetani d'aquells esdeveniments, l'onada persecutòria contra els religiosos s'inicià arran d'un atac que havia sofert un destacament reusenc, destinat a la dreta de l'Ebre, i l'assassinat despietat d'alguns dels seus membres, la majoria milicians reusencs.

(A. PONS, *Libro de varias cosas sucedidas en esta villa y algunos parages de cataluña*. Ed. de Pere Anguera, AER, Reus, 1988, p. 151).

30. Els convents del territori tingueren destins diferents. Mentre el de Sant Hilari de Cardó era saquejat i en part destruït, el franciscà de Móra d'Ebre aconseguí salvar-se del probable saqueig i de la destrucció gràcies al fet que aleshores era emprat pels milicians com a casa-fort per a refugiar-se de les escomeses carlistes.

l'ordre governamental d'exclaustració dels religiosos regulars i l'inici d'un nou procés desamortitzador. Aquesta intensa persecució contra l'Església coincidia en el temps amb l'agreujament de la situació general, cosa que forçà les autoritats a replantejar la seua estructura militar i a centralitzar les operacions³¹.

Al mes d'agost, els carlistes havien aconseguit dominar els pobles baix-aragonesos situats a la ratlla de Catalunya, fet que introduïa un nou i perillós element de pressió sobre les forces governamentals situades a la dreta de l'Ebre, i especialment sobre les places fortes més properes a aquella àrea (Batea, Gandesa...) que des de llavors havien de viure en estat d'alerta permanent³².

En aquest període, l'estratègia defensiva governamental experimentà canvis substancials. Els destacaments de milicians reusencs, que des de la batalla de Maials havien engruixit la defensa d'alguns pobles ebrencs, es retiraren, fet que comportà que els indrets que abans defensaven es trobessin ara poc protegits, i dependents, gairebé de manera exclusiva, de la mateixa força armada local, sempre insuficient, i especialment en aquells moments en què l'increment de les partides carlistes tornava a ser un fenomen evident. Ateses aquestes circumstàncies s'ordenà que alguns destacaments amb poca guarnició local abandonessin les poblacions que fins aleshores havien defensat, i passessin a reforçar altres places considerades de més importància estratègica³³. Poc temps després que els governamentals abandonessin les petites guarnicions, els carlistes feren la seua entrada en aquests pobles oberts (Arnes, Bot, Horta de Sant Joan i Flix).

Tots aquests canvis no feien altra cosa que posar en evidència la precària situació a l'Ebre dels defensors de la causa de la reina, circumstància que es confirma amb la nova fugida de veïns d'aquests pobles que, per aquelles dates, s'incorporen a la insurrecció.

31. A l'agost de 1835, se centralitzaren sota un mateix comandament militar els corregiments de Tortosa, Tarragona i Vilafranca.

32. Amb això es feia novament palès que al llarg d'aquella guerra els diversos pobles catalans situats a la dreta de l'Ebre estaven més estretament lligats a l'evolució militar dels territoris aragonesos i valencians propers que a la resta de Catalunya.

33. Començà així, l'èxode de molts milicians locals que van haver d'abandonar, amb les seues famílies, els seus pobles d'origen i cercar refugi en altres poblacions del territori. Així, per exemple, els de Benissanet, Flix i alguns del Pinell de Brai es refugiaren al fort de Móra d'Ebre; els de la duana de Sant Carles de la Ràpita a Amposta; els d'Horta de Sant Joan, Arnes, Vilalba, Corbera, Pobla de Massaluça. Caseres i alguns del Pinell es refugiaren a Gandesa.

Els primers dies de setembre, Batea s'afegiria a la llista de pobles ocupats pels carlistes arran dels atacs reiterats que va rebre, i que causaren, a més de pèrdues humanes, la destrucció d'una part del poble³⁴. Aquell mateix mes, les places fortes governamentals de les actuals comarques de la Ribera d'Ebre i Terra Alta havien quedat reduïdes a quatre, dos a la dreta de l'Ebre (Gandesa i Móra d'Ebre) i dos a l'esquerra (Tivissa i Ginestar). Al baix corregiment, les places fortes més significatives continuaven sent Tortosa, Amposta i Xerta.

Els darrers mesos de 1835, Cabrera endegà una estratègia d'atac i destrucció de les places governamentals fortificades a l'àrea de l'Ebre, seguint una ruta de sud a nord. El 19 d'octubre, després d'atacs reiterats, ocupava i destruïa el fort d'Alcanar³⁵. Tot seguit tocà el torn al fort de la Sénia, després al de Roquetes, i, el 31 d'aquell mateix mes, es presentava davant de Xerta i iniciava l'atac sobre la població, que havia d'ocupar poc després³⁶. Mantenint l'objectiu de conquerir les places fortificades de la dreta de l'Ebre i sempre seguint el curs del riu, els carlistes es presentaren el dia 10 de novembre a Móra d'Ebre on, malgrat els seus esforços, no van poder expugnar la fortalesa³⁷.

Altra vegada, es va haver de fer arribar de fora tropes governamentals per tal d'acabar amb el descarat domini carlista que aleshores ja abastava bona part del territori ebrenc³⁸. A les acaballes del 1835, els carlistes tornaren a experimentar un altre moment de feblesa, ja que eren reiteradament perseguits i patien pèrdues significatives, però aleshores la seua situació general havia canviat substancialment en relació amb la de l'any anterior en què el seu domini es reduïa, bàsicament, als caus muntanyencs.

34. L'any 1837, el diputat a Corts Joaquim Alcorisa, nascut de Batea, presentà una proposta d'indemnització per les pèrdues que aquesta població havia experimentat fins aquell moment, igual que s'havia fet en el cas de Bilbao.

35. L'atac sobre Alcanar s'havia iniciat el 17. L'endemà, van acudir en socors dels assetjats diversos cossos armats, entre ells un bon nombre de milicians de Vinaròs, molts dels quals van perdre la vida en l'acció esdevinguda al pont d'Alcanar el dia 18.

(Arxiu Municipal de Vinaròs, X-13).

36. La majoria dels defensors van poder escapolir-se, igual que altres veïns progovernamentals, i tots ells es refugiaren a Tortosa, on van romandre fins a la fi de la guerra.

37. Per tal d'evitar perpetuar un error que encara es dóna quan es parla del fort de Móra d'Ebre, defensat pels milicians, volem precisar que ens referim al fortificat convent franciscà i no al castell, ja que aquesta darrera fortalesa no va tenir utilitat pràctica significativa en aquella guerra, si més no durant el domini governamental.

38. Amb aquest objectiu entrava, a la segona meitat de desembre, una divisió a les ordres de Carlos Espinosa composta per uns quatre mil homes.

(BOPT, 5-1-1836).

Any 1836

La primera acció d'armes a l'àrea de l'Ebre de l'any 1836 va tenir lloc a l'alt corregiment de Tortosa, quan el cabdill Josep Torner atacà Ginestar, tot i que els enfrontaments de consideració es donarien poc temps després més al sud (la Sénia...). El fet més lamentable d'aquell primer mes ocorregué a Paüls on una columna de la reina saquejà i cremà el poble³⁹, actuació que havia d'aixecar dures crítiques fins i tot en el mateix bàndol governamental.

Aquells primers mesos, les autoritats del Principat van tenir més d'un ensurt. Per un costat, estava en curs una denúncia que advertia de moviments conspiratoris entre els carlistes i alguns caps militars de la reina que, segons es deia, estaven disposats a lliurar alguna plaça forta del territori⁴⁰. Per un altre, el 23 de gener una força governamental fou sorpresa quan tornava a Tortosa i patí pèrdues de consideració⁴¹.

Al mes de gener, el territori fronterer entre el sud de l'Ebre i l'Aragó bullia de tropes d'un i altre bàndol, i les topades i els enfrontaments eren ja habituals. Aleshores, el capità general de Catalunya destinà en aquesta àrea l'anomenada 5ª Brigada, que, durant els mesos posteriors, fou la força governamental més operativa del territori⁴². Inicialment, aquesta columna va estar a les ordres del coronel Montero, però un mes més tard va ser el coronel Iriarte⁴³ qui es faria càrrec del comandament, i qui al llarg dels mesos següents havia de portar a terme una frenètica activitat militar a tot el territori situat al sud de l'Ebre.

Al mes de febrer es van aguditzar les represàlies, i uns i altres arribaren a extrems de barbàrie difícilment superables. Amb l'excusa de l'afusellament previ dels alcaldes de Torrecilla i Valdealgorfa, ordenat per Cabrera, el general Nogueras autoritzà l'afusellament de la mare de Cabrera. L'execució a Tortosa de Maria Griñó, tot i que era un fet injustificable i criticat, fins i tot dintre del mateix bàndol governamental, cal situar-la en el context real de l'època per tal d'entendre la dinàmica

39. J. RUY-FÉRNANDEZ, *Notas Estadísticas e Históricas del lugar de Paüls*. Any 1919. Sobre l'incendi i el saqueig de Paüls, vegeu A. BORDÀS, *La comunidad cristiana de Paüls*. Any 1989.

40. M. FERRER, *Historia del Tradicionalismo...*, vol. XI, p. 220-221.

41. A. PONS, *Libro de varias cosas...*, p. 169.

42. La presència i la intensitat de l'activitat armada que desplegà aquesta columna va satisfer, en bona part, les demandes de protecció dels defensors de la causa de la reina a l'àrea de l'Ebre, i va alleugerir sensiblement la pressió a què els carlistes sotmetien les places fortes.

43. El coronel Iriarte provenia, aleshores, de les províncies sublevades del nord.

sagnant en què havien entrat tots dos contendents⁴⁴, dinàmica que aquesta execució no apaivagà, ben al contrari, i que serví per justificar altres represàlies posteriors.

Al mes de març, després de molt de temps de bloqueig, més o menys rigorós, el cabdill Torner iniciava el primer setge de Gandesa. Aquell mateix mes, una altra plaça forta del districte de Tortosa, la de Móra d'Ebre, també fou atacada per Torner. De fet, aquestes dues places foren al llarg d'aquella guerra objecte d'atacs, setges i bloqueigs reiterats. La seua importància com a nus de comunicació entre Catalunya i l'Aragó esdevenia vital a l'hora de mantenir sota control el territori de l'alt corregiment de Tortosa, i per la mateixa raó es convertien per a l'enemic en uns objectius llaminers. Josep Torner, al capdavant d'una força que s'estimava en uns mil sis-cents homes, era aleshores el cabdill carlista més actiu que operava a la dreta de l'Ebre. Però, el 31 de març, la columna d'Iriarte el derrotà estrepitosament a Arnes, derrota, que, a més de causar-li un nombre important de baixes i dispersar-li la força, frustrà la projectada reunió de forces aragoneses i valencianes, i l'obligà a dissoldre la Junta Directiva que s'havia creat feia poc. A mitjans d'abril, amb les forces que li quedaven, Torner creuà l'Ebre entre Riba-roja i Berrús amb l'objectiu d'unir-se a altres caps carlistes que, segons es deia llavors, pretenien envair el camp de Tarragona⁴⁵.

A la primeria de maig, al bell mig dels enfrontaments armats, en el bàndol carlista van aparèixer, per iniciativa de Cabrera, dues disposicions importants que confirmen la decidida voluntat ja no solament de ser una alternativa armada en defensa d'uns ideals, sinó també de convertir-se en una alternativa político-administrativa per al territori. El dia 5, Cabrera signava un indult general i el dia 11 informava al ministre de la guerra que havia creat una Junta Auxiliar Governativa, que des de llavors s'encarregaria d'administrar el territori sota el seu domini⁴⁶. Un altre aspecte militar confirma aquest canvi substancial d'estratègia respecte al passat immediat, i és que els carlistes comencen a bastir fortificacions,

44. El conveni d'Elliot, que se signà l'any 1835 amb l'objectiu d'humanitzar aquella guerra, solament va tenir aplicació al País Basc-navarrès mentre que a l'àrea de l'Ebre fou, simplement, paper mullat.

45. Torner marxava així d'un territori, el seu, per on s'havia mogut i havia senyorejat des dels inicis de la guerra. Les darreres derrotes sofertes i la decisió de passar a operar a l'altre costat de l'Ebre van provocar una generalitzada deserció entre les seues files. Poc després, una part dels seus desertors foren engolits pels batallons de Cabrera. Alguns, fins i tot, afirmen que al maig de 1836 es produí un enfrontament armat entre les forces de Cabrera i les de Torner que acabà amb l'empresonament d'aquest darrer.

(A. PIRALA, *Historia...*, vol. III, p. 136).

46. B. DE CÓRDOBA, *Vida militar y política de Cabrera*. Madrid, 1844-1845, vol. II, p. 386.

això sí encara en indrets força abruptes (*Martinete de la Senia, Beseit...*)⁴⁷.

A la darrereria de maig, els milicians del Priorat patiren una estrepitosa derrota entre la Palma d'Ebre i la Bisbal en l'enfrontament amb Ramon Arbonés⁴⁸. Atesa la febril activitat que desplegaven els carlistes a l'àrea del Priorat, que contrastava amb el relatiu control governamental del territori de la dreta de l'Ebre (gràcies a les victòries recents i a les desavinences entre els carlistes), una part de la 5ª Brigada passà a operar, puntualment, al territori prioratí per tal d'acabar amb la partida d'Arbonés, aleshores flagell d'aquell territori. El 10 de juny, la Palma d'Ebre fou, altra vegada, escenari d'un nou enfrontament, però aquesta vegada va ser Arbonés qui patí importants pèrdues en homes i material. Poc durà als governamentals l'eufòria d'aquesta victòria. Després de l'acció de la Palma, la 5ª Brigada d'Iriarte tornà a la dreta de l'Ebre, i el 17 es trobava a Ulldacona amb uns dos mil homes, dues companyies de voluntaris, uns quaranta cavalls i una peça d'artilleria. Al dia següent, quan tot just havia iniciat la seua marxa en direcció a Vinaròs, fou sorprès per les forces carlistes a les ordres de Cabrera, les quals li van infringir una de les derrotes més estrepitoses d'aquella guerra. Les pèrdues humanes⁴⁹ i de material bèl·lic foren considerables. A l'àrea de l'Ebre, les conseqüències d'aquesta derrota foren diverses. Pocs dies després marxaven dels pobles nombrosos veïns per incorporar-se a les files carlistes⁵⁰, i, arran d'aquesta victòria, Cabrera va ser agraciat amb el despatx de mariscal de camp. En el bàndol governamental, també tingué repercussions de consideració. A Tortosa s'enduriren les mesures contra els familiars dels carlistes i al Priorat s'ordenà la mobilització de més efectius per a la milícia davant d'un previsible atac procedent de la dreta de l'Ebre. La desfeta de la 5ª Brigada deixà sense protecció tot el sud de l'Ebre, i el perill que això suposava va

47. Cal recordar que fins aleshores els carlistes es dedicaven a enderrocar, sistemàticament, les fortificacions governamentals que ocupaven, perquè el seu domini territorial era aleshores molt fràgil i podia canviar d'un dia per l'altre. A més, encara no es podien permetre el "luxu" de deixar permanentment aquarterades tropes que eren imprescindibles en aquells moments d'inferioritat numèrica respecte a l'enemic.

48. P. ANGUERA, *Déu, Rei...*, p. 147.

49. Alguns parlen de més de cinc-cents morts, sense comptar els que foren executats després pels carlistes. A més del nombre considerable de morts, com a resultat de la batalla, una cinquantena de presoners foren passats per les armes. Molts dels morts i/o executats eren voluntaris que formaven part de les companyies mòbils de Tortosa (anomenats "pesseteros"). Malgrat que aquests voluntaris i els carlins eren veïns dels mateixos pobles, aleshores hi havia un odi recíproc entre tots dos de manera que caure en mans d'uns o altres podia representar, en molts casos, una clara sentència de mort.

50. Segons B. de Córdoba, en el decurs de la setmana següent a la batalla d'Ulldacona, marxaren per incorporar-se a la facció més de quatre-cents mossos tortosins.

(B. DE CÓRDOBA, *Vida...*, vol. II, p. 53-57)

forçar les autoritats del territori a reclamar amb urgència la presència de noves tropes. El temor s'incrementà quan el 21 de juny Cabrera assetjà de bell nou la plaça de Gandesa, i el 23 Papaseit també ho féu sobre la de Móra d'Ebre. Els defensors de totes dues places van aguantar les escomeses i els atacs de l'enemic i, altra vegada es van aixecar els setges respectius gràcies a l'ajut militar de l'exterior. No obstant això, els carlistes controlaven ja una part important del territori ebrenc. Per tal de redreçar la situació, al juliol de 1836, el Govern nomenà el general Felipe Montes cap dels districtes de València i Aragó, amb autoritat sobre les poblacions del corregiment de Tortosa situades a la dreta del riu⁵¹. La feblesa governamental contrastava amb la frenètica activitat dels carlistes, tant des del punt de vista militar com administratiu, de tal manera que a l'estiu d'aquell any es van instal·lar alcaldes carlistes a bona part dels pobles oberts de la dreta de l'Ebre.

A l'agost es proclamà i es jurà a les places governamentals la Constitució de 1812⁵², i poc temps després s'establia a Tortosa una Junta Primera Constitucional Governativa d'efímera durada, ja que es dissolgué abans d'una setmana. Si en l'àmbit polític-administratiu es donaren canvis, també en el militar hi hagué novetats, ja que aquell mateix mes una altra columna governamental, a les ordres del general Borso de Carminati, passà a operar al districte de Tortosa i es produí una reestructuració de les milícies locals. Borso actuà sense contemplacions ni escrúpols en tot el territori, i entre altres crueltats va ser responsable del saqueig i la crema dels pobles de Miravet i Beseit. Aplicant un combinat de mesures militars i repressives, Borso aconseguí recuperar un cert control del territori, circumstància que coincidí en el temps amb la marxa de Cabrera per tal d'unir-se a l'expedició de Gómez a Andalusia.

Aquella segona meitat d'any, les topades i els enfrontaments es donaren en diversos indrets del territori, i en la major part dels casos els carlistes en resultaren perdedors, però la teranyina administrativa creada per ells es mantenia. Tanmateix, aleshores era ja força evident la dificultat que tenien els governamentals a l'hora de nomenar càrrecs municipals. La pressió sobre ells era tan intensa que, fins i tot, alguns dels escollits s'absentaven o sol·licitaven la renúncia al·legant tot tipus de motius.

51. J. SÁNCHEZ, *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*. Flor de vent edicions (Barcelona, 2001), p. 64.

52. Tortosa va ser la primera ciutat catalana a proclamar, amb caràcter interí, aquesta constitució.

(J. M. OLLÉ, *Les bullangues de Barcelona durant la primera guerra carlina 1835-1837*. El Mèdol, Tarragona, 1993, vol. I, p. 406).

Al desembre, un nombre important de tropes carlistes ocupaven els ravals de Tortosa (Roquetes, Jesús...) quan foren desallotjats pel general Gurrea, qui, per tal d'evitar que la situació es repetís, creà una junta de vigilància i ordenà que una columna mòbil recorregués l'entorn de la ciutat. Aquest fet, aparentment anecdòtic, es força simptomàtic de com havien canviat les coses, comparant-ho amb dos anys enrera en què els carlistes ni tan sols gosaven atansar-se a aquesta plaça.

Any 1837

El mes de gener de 1837 va transcórrer sense enfrontaments de consideració. De les diverses places fortificades governamentals (Tortosa, Móra d'Ebre, Gandesa...) sortien, periòdicament, columnes mòbils que realitzaven freqüents batudes pel territori amb el triple objectiu d'impedir que els carlistes actuessin com a senyors dels pobles oberts, d'aprovisionar-se i de recaptar impostos. Aquell mes, el brigadier Borso i la seua brigada continuaven provocant incidents i extorsions allà on feien estada, i, essent motiu de queixes, fins i tot dintre del mateix bàndol governamental, mentre que el gruix de les forces carlistes retornà al partit de Tortosa després de l'acció de Torreblanca, on resultà ferit el mateix Cabrera.

El mes de febrer es mantingué dintre de la mateixa tònica del mes anterior. El dia 13 tenia lloc l'acció de la Galera, on una columna de la reina, a les ordres de Domènec Vidal, donà una sorpresa als carlistes que es trobaven a la població, els causà diversos ferits i s'apoderà de dinou cavalls⁵³. Cabrera es va poder rescabalar ben aviat de la derrota soferta quan vers el 19 atacava a Alcanar un batalló de voluntaris de València i els causava considerables baixes entre morts i ferits⁵⁴.

Al mes de març, les necessitats de finançament i de recursos per mantenir les tropes aquarterades en diferents places fortes (Tortosa, Amposta, Ginestar...) motivaren repetides demandes a la superioritat, per part dels seus respectius comandants d'armes, per a què resolgués aquests greus problemes, alhora que alguns ajuntaments es queixaven contra aquests mateixos comandants d'armes i els acusaven de practicar una política d'extorsió sobre la població. Mentrestant, el segrest de persones i béns continuava a l'ordre del dia.

53. La captura d'aquest elevat nombre de cavalls va ser rebuda per les autoritats governamentals amb evident satisfacció, mentre que Cabrera reaccionà enfurismat. Cal tenir en compte que els cavalls eren una peça clau en els moviments de les tropes, i la importància es redobla si tenim en compte la manca que hi hagué d'aquests animals al llarg de tot el conflicte.

54. E. FLAVIO, *Historia de Dn. Ramon Cabrera*. Madrid, 1870. Vol. I, p. 289.

Al mes d'abril, s'extremà el bloqueig que els carlistes havien imposat sobre la plaça forta de Gandesa, bloqueig que es perllongaria al llarg d'un any, fins que els governamentals abandonaren la plaça. El dia 20 es va difondre la notícia que Cabrera havia arribat a Xerta, cosa que provocà l'alarma entre les autoritats governamentals. El neguit augmentà en assabentar-se de les disposicions que havia pres i que feien presagiar que la seua intenció era travessar el riu Ebre i iniciar la invasió de la resta de la província. Davant el temor que aquesta invasió es consumés, les autoritats van ordenar la mobilització, amb caràcter d'urgència, de mil sis-cents soldats d'infanteria i quaranta de cavalleria, i es van distribuir cinc-cents fusells a diverses places de la província (Ginestar, Móra d'Ebre...)⁵⁵. La reconquesta de Cantavella per Cabañero, la nit del 24 al 25 d'abril, havia d'ajudar a aguditzar encara més el neguit dels liberals.

La matinada del 4 de maig s'enfrontaven als Ports les tropes de Borso i Cabrera amb considerables pèrdues per part d'un i altre bàndol. Aquell mes, s'extremà la situació de la guarnició de Gandesa a causa de l'estricta bloqueig carlista, es generalitzà la fugida de joves dels pobles de la província a les files carlistes (Tivissa...), i es tramaren plans per tal de lliurar a traïció algunes places fortes governamentals (Tortosa...). Atès l'agreujament de la situació general, especialment arran d'aquesta nova fugida de gent a les partides carlistes, les màximes autoritats civils i militars de la província imposaren una sèrie de dràstiques mesures, entre les quals havia la d'expulsió dels pobles d'aquelles persones que tinguessin familiars a la facció (pares, fills, néts, marits...), o qualsevol altre que inspirés desconfiança. Les partides carlistes continuaven els segrestos i els robatoris, i provocaven problemes diversos a persones i poblacions; però, les tropes de la reina tampoc anaven amb contemplacions, com ho demostren els excessos que aquells mes van cometre les tropes del general O'raa al poble de la Sénia. Del 20 al 29 de maig, el capitost Besó imposà un nou setge al fort de Móra d'Ebre, i, del 21 al 30 d'aquell mateix mes, n'hagué de patir un altre el poble de Gandesa. Malgrat que tots dos foren aixecats gràcies a l'arribada de tropes que van acudir en socors seu, la situació dels seus defensors s'agreujava per moments i les autoritats provincials, fins i tot, palesaven el seu temor que totes dues places ja no poguessin resistir més els reiterats atacs de l'enemic⁵⁶.

55. Tot i aquest nombre tan elevat de fusells, que el capità general havia posat en mans de la Diputació de Tarragona, solament vint arribaren a les Terres de l'Ebre.

56. En el decurs dels atacs a les places de Gandesa i Móra d'Ebre, la Diputació de Tarragona havia fet arribar una súplica a les seues homònimes de València, Castelló de la Plana, Barcelona i Lleida perquè intercedissin davant de les autoritats militars en favor dels assetjats per tal de fer-los arribar reforços.

El mes de juny va ser un calc del precedent. Móra d'Ebre i Gandesa foren una altra vegada objectius dels carlistes, de tal manera que aquesta darrera població hagué de suportar un nou setge que s'inicià amb l'atac, el dia 13, de la posició del Calvari, i que es perllongà fins al dia 17 en què va acudir en socors seu el brigadier Nogueras. Més al sud, Tortosa tampoc se sentia segura. Segons l'Ajuntament, aleshores la ciutat es trobava (...) *amenazada y asediada continuamente por numerosas fuerzas rebeldes* (...).

Aquell mateix mes s'albirava un altre perill, el pretendent Carles, al capdavant d'un nombrós exèrcit (12.000 homes), entrà a Catalunya el dia 7, i, quan es féu evident que la seua intenció era creuar el riu Ebre, el neguit de les autoritats governamentals del territori augmentà. La situació general es tornà crítica quan els carlistes del territori, obeint ordres expressess del mateix Carles, començaren a apoderar-se dels ramats, del gra, de la farina i de qualsevol altre producte que pogués servir d'aliment a les famèliques tropes que acompanyaven el Pretendent. Aleshores, les autoritats van fer públiques una sèrie de mesures orientades a evitar el saqueig general de la província, i, als comandants d'armes i als caps de les columnes els encomanaren la missió de fer complir aquestes disposicions (...) *procediendo ejecutivamente y con mano fuerte y Militar* (...).

El 28 de juny, l'Expedició Reial entrava a les Terres de l'Ebre pel poble de Garcia, on fou rebuda entusiàsticament i obsequiada per un veïnat addicte⁵⁷; rebuda triomfal que es repetiria al llarg dels pobles ebrencs per on va passar, però que no sempre fou corresposta per un sector de la tropa expedicionària que, més d'un cop, es comportà com una veritable colla de bandolers⁵⁸. El mateix dia 28, l'avantguarda de la columna expedicionària entrava a Ginestar, després que els milicians defensors del fort l'abandonessin i es refugiessin al poble veí de Tivissa⁵⁹. El 29, era el Pretendent qui entrava en aquesta població i posteriorment es dirigí a Benifallet, on va dinar. Poc després tenia lloc un enfrontament a Xerta entre les forces de Borso i les de Cabrera, que es decantà a favor d'aquest darrer, fet que va permetre que l'exèrcit de l'Expedició Reial creués l'Ebre amb les màximes garanties i els mínims riscos. El principal encert tàctic

57. M. FERRER, *Historia del Tradicionalismo...*, vol. XIII, p. 136.

58. De tots és coneguda la fam que els expedicionaris portaven acumulada quan van entrar als pobles de l'Ebre, i com aquí van poder saciar-se amb esreix, però sota l'excusa de la recerca de menjar es van cometre abusos i robatoris, fins i tot per part de la mateixa oficialitat que havia de donar exemple.

59. Aquell mes de juny, el poble riberenc de Tivissa es tancà amb pany i forrellat, i, l'església es convertí en un veritable fortí. Del 28 de juny a l'1 de juliol, el poble visqué en alarma permanent. (Revista *Tivissa*, núms. 2-3. Any 1928).

de Cabrera havia estat evitar que les tropes de Borso i Nogueras, situades a la dreta de l'Ebre, es poguessin concentrar i atacar conjuntament les tropes expedicionàries⁶⁰. El resultat de l'acció de Xerta i el pas del nombrós exèrcit carlista a la dreta de l'Ebre va tenir conseqüències desiguals per a uns i altres. Mentre que a les places fortificades governamentals properes (Tortosa, Vinaròs...) es va estendre l'angoixa i el temor, als pobles procarlistes es desfermà l'eufòria general.

L'Expedició Reial restà poc de temps a les Terres de l'Ebre, ja que a la primeria de juliol empenia el seu camí en direcció a un objectiu més ambiciós que l'ocupació de les fortaleses governamentals de l'Ebre: la conquesta i ocupació de Madrid, i amb aquesta la instauració al tron d'un nou rei. Arran de l'acció de Xerta, Cabrera rebria tota mena de felicitacions i lloances per part del pretendent Carles, que el nomenà comandant general en cap de l'Exèrcit Reial d'Aragó, València i Múrcia.

Al mes de juliol, l'ambient al territori es mantenia força escalfat. Gandesa continuava bloquejada i a Tivissa els carlistes, a les ordres del capitost Basquetes, sorprengueren i assassinaren a dos milicians del poble quan treballaven al camp⁶¹, fet que aixecà una gran indignació entre el veïnat⁶². Aquell mateix mes trobava la mort mentre efectuava una batuda per les salines dels Alfacs un destacat i actiu militar governamental, i cap d'una de les columnes mòbils de Tortosa, el capità Domènec Vidal. El 29, els carlistes iniciaren sobre el fort de Móra d'Ebre el setge més llarg d'aquella guerra, que es perllongà fins al 31 del mes següent, després d'intensos, reiterats i infructuosos atacs sobre la fortalesa.

A la primeria d'agost, les ribes de l'Ebre estaven farcides de forces carlistes i els seus moviments feien sospitar que podia produir-se immediatament (...) *una invasion muy terrible* (...) ⁶³. La temuda invasió de la resta de la província no es produí, però sí enfrontaments de consideració com el que esdevingué entre els termes de la Torre de l'Espanyol i Garcia el

60. Si s'hagués donat aquesta altra circumstància és més que probable que la sort del grup expedicionari hagués estat ben diferent. Cal no perdre de vista que les tropes del Pretendent es trobaven, llavors, exhaustes i al bell mig d'una gatera, ja que per la reraguarda les forces governamentals els trepitjaven els talons i al seu davant tenien el riu més cabalós d'Espanya. Haver de creuar l'Ebre entre dos focs no solament hagués comportat una estrepitosa derrota, sinó també la possibilitat de captura, ni més ni menys, que del Pretendent carlista al tron d'Espanya, amb totes les conseqüències que se'n podien derivar per al futur d'aquella guerra.

61. Sobre aquest fet, veure M. BRU, *Fulls d'història de la vila de Tivissa i del seu territori antic*. Aymà. Barcelona, 1955, p. 322.

62. El veïnat de Tivissa va voler saciar el seu afany de venjança en un dels presoners que tenien tancat en una presó del poble, cosa que va impedir el comandant d'armes de la població.

63. A PONS, *Libro...*, p. 184-185.

dia 8, els reiterats atacs sobre el fort morenc, i la captura i posterior afusellament a Peníscola dels milicians de la Cava.

En un altre ordre de coses, el dia 1, el Pretendent creava la Junta Superior Governativa d'Aragó, València i Múrcia, amb l'objectiu que aquesta administrés el territori que aleshores es trobava sota el comandament militar de Cabrera⁶⁴. El penúltim dia del mes d'agost, arran de l'arribada d'un exèrcit governamental a les ordres del brigadier Aznar, els carlistes aixecaven el llarg setge imposat sobre la fortalesa de Móra d'Ebre⁶⁵. L'eufòria de l'alliberament durà ben poc, ja que el dia 2 els governamentals abandonaven Móra d'Ebre perquè ja no era aleshores, segons el parer de l'autoritat competent, una plaça susceptible de defensa⁶⁶. Els milicians que l'havien defensat s'integraren llavors, i fins a la fi de la guerra, en altres unitats operatives, mentre que la població civil que hi havia estat refugiada cercava protecció en altres punts fortificats propers (Falset, Tivissa, Reus...)

L'expressió emprada el 6 de setembre pel comandant general de Tarragona a l'hora de qualificar el territori situat al sud de l'Ebre com (...) *el país enemigo* (...) era una realitat evident⁶⁷. L'abandonament de Móra d'Ebre provocà el justificat temor en altres places fortificades d'aquesta àrea (Gandesa, Tivissa, Falset...), que ben aviat s'apressaren a demanar més efectius humans i més recursos militars i de boca, per tal de refusar un més que presumible atac, setge o bloqueig de l'enemic. A la darrera del mes de setembre, la manca de queviures havia deixat la ciutat de Gandesa en una situació tan crítica que fins i tot es parlava d'abandonar la plaça⁶⁸. Gandesa no era l'únic lloc amb problemes. Aquell mes, Tortosa era declarada en estat de setge i el governador militar, d'acord amb l'alcalde constitucional de la ciutat, assumia també el comandament polític.

64. E. FLAVIO, *Historia...*, vol. I, p. 354-355.

65. El mes de setge que van haver de suportar els defensors de la fortalesa de Móra s'hagués pogut reduir considerablement si les autoritats governamentals haguessin estat més diligents. Costa explicar, i per la mateixa raó justificar, que els reforços governamentals triguessin un mes a arribar a Móra, sobretot si tenim en compte que el brigadier Aznar ja feia molts dies que tenia les seues tropes al terme de Móra la Nova, i que diàriament podia observar com els assetjats eren reiteradament atacats pels carlistes.

66. Aquesta no va ser l'única notícia negativa d'aquells dies per al bàndol governamental. El dia anterior, l'1 de setembre, els carlistes havien entrat a Prades on van matar quaranta-tres nacionals mobilitzats i van saquejar el poble.

67. Tret, és clar, de Gandesa i Amposta, les úniques "illes" governamentals que els restaven a la dreta de l'Ebre, i que ben aviat tornarien a ser objectiu principal dels carlistes.

68. L'ocupació de Móra d'Ebre va permetre als carlistes disposar, en aquesta àrea geogràfica, d'una posició estratègica que els facilità tant el control del riu Ebre com tallar i/o dificultar l'arribada de subministrament, procedent de Catalunya a la ciutat de Gandesa, cosa que l'aïllà cada vegada més. No obstant això, abans d'acabar el mes de setembre, Gandesa tornaria a ser socorreguda, aquesta vegada des de l'Aragó, i s'ajornà per un temps la inevitable decisió d'abandonar la plaça.

El mes d'octubre s'encetà amb diversos enfrontaments de consideració. Els carlistes, a les ordres de Magí Solà, iniciaren un intens foc artiller sobre Amposta, que es perllongà alguns dies, fins que l'arribada de la quarta Divisió governamental, a les ordres de Pedro Aznar, aconseguí aixecar el setge. A conseqüència d'aquest setge, i molt especialment de les dràstiques mesures que els liberals aplicaren posteriorment per tal de fortificar convenientment la plaça i refusar futurs atacs carlistes, la població d'Amposta experimentà enormes pèrdues econòmiques. Una exposició feta per l'Ajuntament, datada el 26 de novembre de 1837, detallava l'abast del problema:

*(...) lo que ha sufrido aquella villa y los daños qe. ha experimentado con la tala de sus arboles frutales, algarrobos y olivos, destruccion de gran parte de sus edificios y fabricas de las que se sustentaban la mayor parte de sus habitantes lo que a consecuencia de lo espuesto y del continuo sitio que experimenta aquella Poblacion se ven sumidos en la mayor miseria (...)*⁶⁹.

El mes següent, l'objectiu de l'atac seria la plaça de Falset. El dia 8 de novembre, els carlistes aconseguirien entrar dintre d'aquesta població prioratina, però finalment serien refusats. Mentrestant, el bloqueig sobre Gandesa continuava i cada vegada era més asfixiant.

El mes de desembre es tancà amb enfrontaments diversos, i amb un domini, gairebé aclaparador, dels carlistes sobre el territori situat al sud de l'Ebre.

Any 1838

A la primavera del 1838, els carlistes no solament controlaven bona part de les vies de comunicació terrestres i fluvials (riu Ebre) de la província de Tarragona, sinó que gosaven posar en perill el domini marítim costaner que fins aleshores exercia el bàndol governamental⁷⁰. Al mes de gener, la plaça forta de Falset va ser una altra vegada objectiu de l'atac, tot i que una vegada més s'hagueren de retirar sense haver consumat l'ocupació. Aquesta nova escomesa tingué diverses conseqüències, entre elles la fugida de molta gent del Priorat, uns per incorporar-se a les files carlistes i

69. Arxiu de la Diputació de Tarragona. *Actas de 1838*. Sessió 15-5-1838.

70. Els carlistes tenien als Alfacs embarcacions corsàries que realitzaven atacs per sorpresa sobre la ruta comercial de la costa marítima, a l'entorn de la desembocadura de l'Ebre, capturaven les embarcacions que transitaven i provocaven greus talls en les comunicacions regulars.

altres cercant refugi segur en altres indrets fortificats dominats pels governamentals, especialment a Reus⁷¹. El 22 de gener, les tropes del govern a les ordres del comandant del quart Batalló franc (Francesc Bellera) i una avantguarda del batalló de Gandesa atacaven l'hospital carlista anomenat del Remei, de Flix, i causaven un elevat nombre de baixes. Pocs dies després, la nit del 25 al 26, un escamot carlista aconseguia amb un audaç cop de mà ocupar la fortalesa de Morella que Cabrera convertiria, fins a les acaballes de la guerra, en el seu quarter general.

El 4 de febrer, Cabrera iniciava un nou setge sobre Gandesa, que s'havia de perllongar gairebé un mes, i que al cap i a la fi seria el darrer que hauria de practicar sobre aquesta població. El 27, tenia lloc la batalla de Xerta entre Cabrera i Joaquín Ayerbe en la qual es donaren nombroses baixes, especialment en el bàndol carlista. Ara bé, si la batalla es decantà cap al bàndol governamental, la victòria estratègica se l'emportà Cabrera en evitar que les seues tropes fossin encerclades en una operació de pinça combinada entre el comandant en cap de l'Aragó i el comandant en cap de la quarta Divisió. Malgrat tot, els carlistes no van poder impedir que els governamentals, a les ordres del general San Miguel, aixequessin poc després el setge imposat sobre Gandesa i alliberessin aquella plaça l'1 de març.

Tot just alliberada Gandesa, el comandant en cap de l'exèrcit de l'Aragó ordenà l'evacuació immediata de la ciutat, no solament de la guarnició militar que hi havia aquarterada, sinó també de la població civil, decisió que tenia unes causes idèntiques a les que s'havien donat mig any abans, en què es va evacuar Móra d'Ebre. S'inicià, llavors, per a molts gandesans i veïns dels pobles propers (que des de l'any 1835 estigueren refugiats en aquella plaça), un èxode que havia de durar més de vint-i-vuit mesos. En la seua marxa fins a la plaça de Mequinensa, la llarga columna dels emigrats fou reiteradament hostilitzada per l'enemic, de tal manera que el recorregut es convertí en un calvari interminable de penúries⁷².

Evacuada Gandesa, a la dreta de l'Ebre català solament li restava al Govern la plaça fortificada d'Amposta, que seria atacada novament, sense èxit, el dia 1 d'abril. Des de llavors, fins la fi de la guerra, fou evident que

71. De la magnitud de la fugida de la gent de Falset en dóna mostra el fet que fins i tot van marxar a refugiar-se a Reus l'alcalde i el jutge de primera instància, amb els perjudicis evidents que això representava, no solament per a l'administració de la vila i del territori, sinó també per la imatge pública tan negativa que donava aquesta fugida.

72. Sobre això, vegeu A. DE MAGRIÑÁ, *Historia de los siete sitios de Gandesa*. Imp. de Juan Bautista Llop. Gandesa, 1909, p. 37-39.

el riu Ebre era la línia divisòria que separava la província de Tarragona en dues administracions, la governamental al nord i la carlista al sud. Un altre aspecte que cal ressaltar és que els enfrontaments armats van créixer considerablement, i que la majoria no eren sinó topades de poca consideració que solament servien per incrementar, innecessàriament, el nombre de víctimes d'aquella guerra. S'iniciava, així, un joc de taules que es perllongaria al llarg de més d'un any.

Al juny, l'excel·lent collita de cereals era cobejada per tots dos bàndols, de manera que, quan els carlistes començaren a emportar-se-la, el capità general destinà a la línia de l'Ebre i del Priorat una columna de mil homes per tal de protegir la recol·lecció.

El mes d'agost s'encetà amb un dels enfrontaments armats més importants d'aquella guerra. A la primeria d'aquell mes, amb un poderós exèrcit compost per 23 batallons d'infanteria, 12 esquadrons de cavalleria i 25 canons de gran calibre el general O'raa assetjà l'emblemàtica plaça de Morella. Després de dues setmanes llargues d'enfrontaments i de significatives baixes de totes dues bandes, el general O'raa es retirà amb la cua entre les cames. Mentrestant, els enfrontaments al territori continuaven. Així, a la darrereria d'aquell mes, una columna governamental a les ordres del capità Fort sortia de Tortosa, atacava el centenar de carlistes que es trobaven al Mas de Barberans i els va causar algunes baixes. Aleshores, la navegació per l'Ebre era força perillosa, i, per tal de rebutjar possibles atacs de l'enemic, algunes embarcacions fluvials i marítimes van decidir instal·lar a l'interior un petit canó.

Al setembre, Cabrera retornà a les Terres de l'Ebre⁷³ i provocà una altra alarma general, especialment quan les autoritats provincials foren informades que aquest havia desplegat milers d'homes al llarg de la línia de l'Ebre. El fantasma de la invasió carlista de la resta de la província planejava altra vegada sobre l'ambient. Un altre factor que feia presagiar mals auguris era que a mitjan setembre els carlistes començaren a bastir línies defensives i a fortificar alguns pobles, entre els quals cal destacar, a l'àrea de l'Ebre, el castell de Miravet. Les temors semblava que es confirmaven quan diversos batallons carlistes, a les ordres de Llangostera, i algunes peces d'artilleria, creuaven el riu Ebre per Móra el dia 24. L'objectiu dels carlistes, però, no era la invasió de la resta de la província, com espera-

73. Aquell mes, Cabrera establí uns dies el seu quarter general a Móra d'Ebre i allí redactà l'extensa relació de fets d'armes que porta per títol *Diario de operaciones del Ejército Real del Aragón, Valencia y Murcia, desde la plaza de Morella y expedición a la Ribera de Valencia, desde el 23 de julio hasta el 31 de Agosto de este año* (1838). Sobre el contingut d'aquest diari, vegeu M. FERRER, *Historia del Tradicionalismo...*, vol. XV, p. 141-174.

ven i temien les autoritats governamentals, sinó aprovisionar-se d'importants quantitats de mineral de plom. En aquesta incursió a l'àrea del Priorat, els carlistes aprofitaren l'avinentesa per atacar els punts fortificats de Bellmunt, Torroja⁷⁴ i Falset. Mentre Llangostera operava al Priorat, Cabrera, que altra volta es trobava a Morella, rebé informes que li comunicaven que el general en cap de la tercera Divisió de l'Exèrcit del centre, Ramon Pardiñas, havia iniciat un moviment vers l'alt corregiment de Tortosa. Davant la temença que aquestes forces ataquessin el brigadier Llangostera quan aquest travessés l'Ebre, en retornar de la seua expedició militar, Cabrera realitzà una marxa ràpida per tal d'impedir-ho. Després de diversos moviments de tropes d'uns i altres, Cabrera i Pardiñas s'enfrontaven a Maella (1 d'octubre). En aquesta batalla, l'Exèrcit governamental patí una altra de les derrotes més estrepitoses d'aquella guerra. A les considerables pèrdues humanes, cal sumar-hi les diverses conseqüències que se'n van derivar, entre les quals que els pobles i ciutats aragoneses (Saragossa...) s'alarmaren davant d'una probable invasió carlista, en quedar-se orfes de la divisió governamental que els protegia. Arran d'aquesta batalla s'accentuà, en el bàndol de la reina, la imatge d'un Cabrera sanguinari (*El Tigre del Maestrazgo*), ja que acabada aquesta batalla foren passats a degolla diversos presoners⁷⁵. Malgrat aquesta imatge pública del bàndol governamental, a la tardor del 1838 Cabrera havia arribat gairebé al zenit de la glòria. No solament era el general més jove i amb més prestigi militar dintre del bàndol carlista, sinó que, a més, controlava la major part de les províncies de Terol i Castelló; bona part de les de Tarragona, Saragossa, València, Conca i Guadalajara, com també sectors d'Alacant, Múrcia i Albacete, i comandava una força estimada en més de 12.000 homes.

La situació dels governamentals empitjorà al llarg dels mesos següents, de tal manera que Van Halen, aleshores capità general dels regnes d'Aragó, València i Múrcia, decidí d'imposar mesures dràstiques, entre les quals estava la publicació d'un ban pel qual el territori sota el seu comandament⁷⁶ restava en estat de guerra.

A la fi del 1838, i després de les sonades derrotes de Morella i Maella, el domini carlista sobre el sud de l'Ebre continuava sent, pràcticament, ab-

74. En aquesta incursió, els carlistes van saquejar els pobles de Bellmunt i de Torroja, i els seus forts foren destruïts.

75. Aquesta actuació la justificaren els carlistes tot dient que era una represàlia per actes similars comesos abans pels soldats governamentals.

76. Cal recordar que aquest territori, que era el mateix que en el bàndol contrari administrava Cabrera, incloïa també els pobles catalans situats al sud de l'Ebre.

solut i els reductes governamentals de Tortosa i Amposta estaven sotmesos a un bloqueig.

Any 1839

S'inicià l'any 1839 sota un aclaparador domini carlista del territori i sense perspectives que els governamentals poguessin redreçar la situació.

Al mes de gener, les autoritats governamentals pensaven que, per prevenir un hipotètic atac de l'enemic des de la dreta del riu era imprescindible crear la línia de l'Ebre, que consistia a fortificar alguns pobles riberencs situats a l'esquerra i al Priorat⁷⁷. Els primers mesos d'aquell any, els enfrontaments al sud de l'Ebre, si n'hi van haver degueren ser de poca consideració, ja que els documents oficials d'un i altre bàndol no en fan referències significatives.

Al mes de febrer, el fet més remarcable al territori estudiat va ser la incautació per part dels governamentals de prop de vuit mil fusells anglesos⁷⁸ destinats als carlistes, entre el Galatxo i la Banya.

Al mes de març, i després d'una aparent letargia, les columnes mòbils governamentals tornen a mostrar-se força actives. El dia 7, una d'aquestes columnes atacà al terme d'Ulldecona una partida del capitost Arriembanda⁷⁹ i causà la mort, entre altres, del capità comandant de la Sénia. El 22, la mateixa columna atacà el destacament carlista que es trobava a la Sénia i es produïren baixes significatives en totes dues bandes.

A l'abril, continuà la mateixa tònica del mes anterior. El 14, una companyia franca de llancers sortia de Tortosa, i, després d'una intensa persecució, aconseguia atacar una partida enemiga i alliberar diversos membres de l'Ajuntament de Santa Bàrbara que els carlistes s'emportaven preso-

77. Dues mesures confirmen la voluntat de les autoritats de tirar endavant la línia fortificada de l'Ebre. D'una banda, la recaptació entre els pobles de la província de 12.000 duros destinats a aquesta finalitat i, de l'altra, les ordres del capità superior militar de Catalunya, orientades a crear una Junta de Fortificacions. No obstant això, des de diverses poblacions de la província no trigarien a arribar queixes i demandes d'exoneració d'aquest pagament extraordinari, saturades com estaven de contribucions per altres conceptes.

78. Tot i que segons la contracta, Cabrera havia de rebre un total de 30.000 fusells, procedents d'Anglaterra, és evident que aquest decomís de més d'un quart de la comanda era un cop baix difícil de digerir. Una pèrdua encara més dolorosa si atenem a fonts governamentals, perquè aquesta va ser possible gràcies a la negligència dels carlistes encarregats del desembarcament. Sobre això, vegeu A. PIRALA, *Historia de la guerra civil...*, vol. V, p. 290.

79. Arriembanda era el sobrenom amb que es coneixia Felip Calderó, padastre de Cabrera.

ners⁸⁰. Aquell mateix mes es donà un altre esdeveniment que també cal remarcar. El dia 1 Cabrera signava el Conveni de Segura, anomenat també Tractat de Llécera, i el dia 3 ho feia, per part governamental, el general Van-Halen, pel qual tots dos bàndols enfrontats acordaven respectar tota una sèrie d'acords encaminats a humanitzar aquella, fins aleshores, cruel guerra⁸¹, tractat que havia de ser d'aplicació, entre d'altres indrets, al territori estudiat.

La nit del 19 de maig, els defensors de la plaça fortificada de Tortosa patiren un bon ensurt quan els carlistes intentaren ocupar-la en travessar el pont de Barques i atacar-la per diversos punts.

Els enfrontaments armats van minvar al llarg dels mesos següents, però els problemes econòmics dels governamentals es van agreujar considerablement a conseqüència d'una guerra tan perllongada que gairebé havia esgotat la major part dels recursos disponibles del territori⁸².

L'anomenat Conveni de Bergara, signat a Oñate el 31 d'agost, i que va significar la fi de la guerra al País Basc-navarrès, havia de tenir ben aviat conseqüències al territori. No obstant això, si al nord els carlistes havien perdut la partida, a les Terres de l'Ebre la situació era, encara, ben diferent. Tortosa, la capital administrativa del corregiment, es trobava des de feia mesos pràcticament bloquejada (...) *son pocas las comunicaciones que reciben por que la mayor parte son interceptadas a media legua de esta ciudad (Tortosa) sin que tampoco puedan dirigirse por espresos en razon a que los mismos carlistas les tienen prohibido recibirlas ni hablar con los leales bajo pena de vida (...)*⁸³. I, no només això: al mes de setembre, els carlistes causaren un nou ensurt a la ciutat de Tortosa (...) *cosa que no han hecho en 6 años, se han atrevido a hacer con motivo de la paz que es llegar hasta la misma puerta de la ciudad a caballo con un cabecilla nombrado, asesinar cobardemente a un carabimero y arrojar tres granadas dentro de la ciudad, causando la una bastante daño, y*

80. En aquest enfrontament trobà la mort, entre altres, l'encarregat carlista de les Salines dels Alfacs i cap de la partida.

(*Diario de Barcelona*, 27-4-1839).

81. Malgrat les bones intencions i els previsibles efectes positius que ben segur havien d'emanar d'un tractat d'aquestes característiques, aquest conveni arribà massa tard, quan el tractat d'Elliot, d'aplicació a País Basc-navarrès, ja feia anys que s'havia signat; a més, no tenim gaire clar que aquest acord acabés amb la crueltat generalitzada. Allò evident és que el seu contingut i esperit es va posar en entredit ben aviat, especialment quan al novembre de 1839 augmentà la tensió.

82. Sobre l'impacte de la primera guerra carlista a l'àrea de l'Ebre, veure J.R. VINAIXA, "Aproximació a l'impacte de la guerra dels Set Anys a les Terres de l'Ebre (1833-1840)", en curs de publicació.

83. Escrit d'Antonio Estévanez, president de la Junta Diocesana de Tortosa.
(Arxiu Diocesà de Tortosa. Lligalls).

todavía se preparan a repetir la escena pero mas en grande (...) ⁸⁴. Paral·lelament, el pla general de Cabrera orientat a fortificar alguns poblacions sota el seu control, entre les quals algunes de l'Ebre, anava endavant ⁸⁵.

Al mes d'octubre, es féu clarament evident el neguit dels carlistes del territori, especialment quan, a la primeria d'aquell mes, la poderosa maquinària bèl·lica governamental, en bona part procedent de l'ara pacificat País Basc, arribava a Saragossa i l'exèrcit del centre s'establí a València, tots dos amb la clara i decidida intenció d'unir-se per tal d'acabar el carlisme a Catalunya. Llavors, les mesures d'uns i altres se succeïren vertiginosament. El dia 5, Espartero publicava un nou indult general, d'aplicació al territori dominat per Cabrera que, a la llarga, havia d'aconseguir el seu principal objectiu, fomentar la deserció en el bàndol carlista. Els carlistes començaren a aplicar mesures extraordinàries per tal que la situació no se'ls escapés de les mans. Segons un decret aparegut al *Boletín del Ejército Real*, a la primeria d'octubre Cabrera tornava a assumir els poders governatius i d'hisenda que havia delegat, temps enrera, a favor de la Reial Junta Superior Governativa. Una altra de les mesures va ser l'aplicació d'una estricta censura i control sobre el material imprès ⁸⁶, i la readoctrinació dels seus partidaris, per tal de contrarestar els efectes perniciosos per "a la causa" que comportava aquell conveni ⁸⁷. S'extremà, també, la vigilància sobre les persones, de tal manera que es prohibí circular tothom que no portés el passaport degudament formalitzat per l'autoritat carlista corresponent. Malgrat aquestes mesures d'urgència, forçades tant per la pressió militar com mediàtica de l'enemic, a la tardor de 1839 la deserció en el bàndol carlista havia deixat de ser un fantasma que embolcallava l'ambient per a convertir-se en una crua realitat ⁸⁸. Aquell mes d'octubre, i després d'un període de calma relativa, les accions ar-

84. Carta datada a Tortosa el 12 de setembre, escrita pel tinent d'artilleria Josep Satorras i publicada per P. NOGALES, *Una visió de la primera guerra carlista. Les cartes comercials de la Companyia d'Aragó (1833-1840)*. Edicions del Centre de Lectura. Reus, 1995, p. 107.

85. Així, per exemple, al mes de setembre els carlistes havien començat la fortificació de Móra d'Ebre i Flix, indrets considerats importants per la seua situació geogràfico-estratègica.

86. No s'ha d'oblidar que els governamentals, com era d'esperar, van aprofitar aquells dolços moments per donar la màxima publicitat als dos esdeveniments recents que decantaven el conflicte al seu favor: la fi de la guerra al nord i la fugida del pretendent Carles a França.

87. Un exemple, n'és la circular que el brigadier carlista Josep Masgoret, des de Flix, va trametre als pobles de la seua demarcació i que havia estat redactat per l'intendent general de la província l'1 d'octubre de 1839. Aquesta contenia, entre altres, instruccions clares de controlar, vigilar, i, si fos el cas detenir els propagadors (...) *que defiendan la falsa paz* (...), que des de llavors passaven a ser considerats agents revolucionaris.

88. Una altra mesura orientada a contrarestar els perniciosos efectes de la deserció va ser el decret redactat a Berga, el 9 de novembre, pel qual els carlistes que haguessin desertat, i tornessin abans de vuit dies, serien indultats.

mades al territori tornen a adquirir protagonisme. El 12, hi hagué un enfrontament al terme de Móra la Nova que provocà pèrdues significatives en un i altre bàndol. Més al sud, el 16, tingué lloc un important enfrontament al terme d'Amposta on, segons fonts carlistes, una quarantena de governamentals perderen la vida.

Al novembre, les accions d'armes no foren les protagonistes principals de la guerra, sinó l'agreujament de la tensió entre les parts, de tal manera que el Conveni de Segura, acordat mesos abans, era a la pràctica paper mullat. Un recent bàndol d'Espartero disposava: *Se confiscaran los bienes y seran arrojados de sus hogares las familias de los que tengan algun hijo, hermano o pariente en el llamado Ejército Real*⁸⁹. Cabrera tampoc es quedà curt i publicà una providència amb termes tan o més durs i cruels contra l'adversari:

*He resuelto que en lo sucesivo cuantos vecinos de los referidos pueblos (próximos a la linea carlista) que esten marcados por desafectos a la causa del Rey Nuestro Señor, se aprehendan, sean pasados por las armas (...) hasta que el enemigo revoque aquella providencia haciendo retornar a los desterrados los bienes enajenados y ocupados (...)*⁹⁰.

El darrer mes de l'any, Cabrera portà a terme una àmplia visita d'inspecció a les fortificacions situades a la línia de l'Ebre (Móra d'Ebre, Flix, Miravet...), que li permetien mantenir tant el lliure enllaç amb l'exèrcit de Catalunya com el control i domini sobre aquesta àrea geogràfica⁹¹. Els mesos de novembre i desembre hi hagué importants enfrontaments a la desembocadura de l'Ebre per tal d'aconseguir el control sobre el riu i la franja marítima. Des de feia temps, diversos sectors governamentals demanaven amb insistència de poder dotar i habilitar bucs de guerra per tal de mantenir neta de corsaris la desembocadura i la costa propera, amb l'objectiu d'evitar que els carlistes poguessin proveir-se, per aquesta via d'entrada, d'armes i queviures⁹². Per tal d'entorpir

89. Publicat per E. FLAVIO, *Historia de Don Ramon Cabrera...*, Tomo II, p. 29.

Segons el llibre d'actes de l'Ajuntament de Vinaròs, la mesura d'expulsió (...) *sin contemplacion ni estímulo* (...) de tota persona que tingués un familiar a la facció s'aplicà, en aquesta població, entre la darrereria de novembre i la primeria de desembre de 1839.

(AHMV, Acords de l'Ajuntament, sessió 2-12-1839).

90. Segons E. FLAVIO, *op. cit.*, aquesta disposició de Cabrera va ser publicada en un número extraordinari del *Boletín del Ejército Real*, datat el 21 de novembre de 1839.

91. En el viatge de retorn va ser quan emmalaltí i la seua malaltia es perllongà diversos mesos que foren crucials per als esdeveniments futurs d'aquella guerra.

92. Aleshores, el bàndol governamental disposava al port dels Alfacs d'una flota d'embarcacions (bergantins, falutxos, llaguts...), encara que no totes amb les condicions adients per a respondre als atacs de les embarcacions corsàries.

l'aprovisionament de l'enemic, les autoritats governamentals aplicaren sobre el territori un bloqueig comercial que acabà causant greus perjudicis a les mateixes poblacions que defensaven, i que tenien un actiu comerç (Vinaròs...) ⁹³. Aquesta mesura es complementà amb altres de caire més propagandístic, com la difusió als quatre vents d'exemples del considerable augment de la deserció a les files enemigues ⁹⁴. Per tal de contrarestar els efectes negatius de la deserció, els carlistes aplicaren llavors el sistema de reclutament forçós d'homes.

El temps que va transcórrer des de la pacificació de les províncies del nord fins a l'ofensiva governamental sobre el territori dominat per Cabrera va permetre als carlistes tenir una calma relativa, cosa que els va servir per poder posar un cert ordre en el desconcert general. Aquest *impasse* de més de mig any va donar als carlistes del territori un preuat respir per reorganitzar les seues forces, imposar la disciplina i proveir-se amb els recursos necessaris per al sosteniment dels durs enfrontaments que s'albiraven.

Any 1840

Al gener de 1840, Cabrera era nomenat general en cap de l'exèrcit de Catalunya, càrrec que s'acumulava al de cap dels exèrcits d'Aragó, València, Múrcia, que ja tenia, i així passava a convertir-se en la màxima autoritat militar. Aquesta designació no es pot dir que arribés, precisament, en el seu millor moment; no solament per la malaltia perllongada que encara arrossegava, sinó també perquè les circumstàncies no li permetien tenir l'autonomia suficient a l'hora de prendre la iniciativa militar, i perquè les seues forces eren aclaparadorament inferiors a les governamentals. No obstant això, una cosa era la situació general i l'altra la realitat a l'àrea de l'Ebre, on els carlistes detentaven encara el control, gairebé absolut, del territori.

Al mes de febrer, els pobles riberencs de Móra d'Ebre i Flix es convertiren en centres directius en acollir a una part significativa de la cúpula dirigent del carlisme català: entre altres, el mateix Cabrera.

93. AHMV, Acords Municipals, sessió 17-12-1839.

94. Segons un informe d'Espartero datat el 17 de gener de 1840, des de la seua arribada a l'Aragó fins al darrer dia de desembre de 1839 s'havien lliurat un cabdill, tretze oficials i vuit-cents trenta-vuit soldats de tropa (*Diario de Barcelona*, 30-1-1840).

Si els dos primers mesos la situació militar a l'àrea de l'Ebre se manté relativament estable, al mes de març es comencen a evidenciar símptomes de canvi. El dia 12, les autoritats governamentals ordenaven aplicar el bloqueig general sobre el territori, que va ser estricte en el cas del riu Ebre, ja que es va prohibir passar d'una riba a l'altra a qualsevol persona no autoritzada, alhora que comencen a proliferar petits enfrontaments armats al llarg del territori.

En aquesta àrea, els esdeveniments del mes d'abril foren clau per al decurs posterior de la guerra. Cabrera continuava malalt a Móra d'Ebre i aquesta greu situació personal coincidia amb l'arribada dels generals de la reina a les rodalies de Morella i a les portes de la Catalunya meridional, aleshores importants focus de la resistència carlista. Aquell mateix mes d'abril començaren a produir-se els primers motins⁹⁵, i a generalitzar-se la deserció dintre de les files⁹⁶ del Pretendent; i els governamentals iniciaren la reconquesta del territori ebrenc, perdut anys enrera. Davant l'agreujament de la situació, tant militar com personal, es decidí el trasllat al poble de la Sénia d'un Cabrera encara malalt⁹⁷. L'alarma general que provocà la proximitat de nombroses forces governamentals motivà no solament el trasllat de Cabrera, sinó també la fugida de la major part de la cúpula dirigent, i de molts simpatitzants carlistes, que decidiren abandonar els seus pobles en veure la seua situació personal desesperada i sense possibilitat de protecció.

Per tal d'impedir, o si més no endarrerir, l'avanç imparable de les tropes governamentals, sis batallons carlistes s'hi enfrontaren a les rodalies de Gandesa. La derrota carlista en aquest enfrontament no solament deixà el camp expedit als governamentals, sinó que arran d'aquest fet d'armes, els carlistes, que encara defensaven la plaça morenca, decidiren abandonar-la. El 28 d'abril, les tropes de la reina entraren victorioses a una Móra abandonada per bona part dels seus habitants.

A la primeria de maig, els governamentals ja havien recuperat una bona part del territori situat a la dreta de l'Ebre, especialment als pobles de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. Aleshores, tant un bàndol com l'altre es de-

95. La tarda del 25 d'abril es va produir un motí a Benissanet, on van estar implicats membres del cos de granaders del Tercer Batalló de Tortosa a causa del qual hi va haver dos ferits i un mort.

(A. PIRALA, *Historia...*, vol. VI, p. 31).

96. Al mes d'abril, els primers crits de "*A casa, a casa!*" que pronunciaren els desertors carlistes a l'àrea de l'Ebre van tenir lloc a Horta de Sant Joan, un dels primers pobles d'aquesta àrea a ser ocupat per les tropes de la reina.

97. Cabrera marxà de Móra d'Ebre el 26 d'abril i arribà a la Sénia a la primeria de maig.

dicaven a destruir la major part dels forts que ocupaven o que estaven a punt de perdre. Així, per ordre d'Espartero, es van volar les fortificacions defensives de Móra d'Ebre i Flix, malgrat l'opinió contrària d'organismes i de persones addictes a la causa de la reina⁹⁸, que consideraven aquesta mesura totalment innecessària. El 17 de maig⁹⁹, el brigadier Pavia entrava a Uldecona, una altra de les poblacions del territori que havia estat bressol de molts seguidors de la causa carlista. El dia 20 tenia lloc a la Sénia la darrera gran batalla que Cabrera lliurava al territori. L'enfrontament durà tot el dia, fins que els carlistes es retiraren cap a Rossell¹⁰⁰. Com que les desgràcies mai venen soles, aquell mes de maig la deserció en el bàndol carlista tornà a augmentar, i, per tal d'estrancar-la, es portà a terme, en aquesta àrea geogràfica, una dura repressió interna. Enmig d'aquesta caòtica situació, colles de soldats procedents de les desorganitzades companyies i batallons carlistes començaren a indisciplinar-se i a actuar amb total impunitat.

Al juny es publicava un ban en el qual s'augmentava la pressió psicològica sobre l'adversari en oferir un nou indult a tots els carlistes que es presentessin, i, si no ho feien, i se'ls agafava amb l'arma a la mà, se'ls amenaçava amb la pena de mort. Arran d'aquesta explosiva combinació de pressió militar i psicològica, les opcions de Cabrera per intentar mantenir-se al territori eren mínimes, ja que corria el perill de trobar-se totalment encerclat. A l'àrea de l'Ebre havia perdut en poc més d'un mes allò que li havia costat set anys de dominar. Com ell mateix reconeixia, la derrota del Boixar i la pèrdua de Morella havien estroncat els seus projectes¹⁰¹, i, per tot plegat, va decidir d'abandonar el territori.

El dia 1 de juny, al capdavant d'un encara poderós exèrcit d'uns vuit mil homes, Cabrera creuava el riu Ebre per Flix, sense que les forces governamentals haguessin estat capaces d'impedir-ho¹⁰², i empenia la direcció

98. Entre ells, el diputat provincial Rafel de Magriñà, veí de Tivissa, qui realitzà intenses gestions davant les diverses autoritats civils i militars per tal de revocar l'ordre.

99. Aquell mateix dia, i l'endemà, queien també en mans governamentals els forts de Benicarló, Sant Mateu i Alcanar.

100. De fet, els carlistes sortiren escaldats de tots els grans enfrontaments en què van participar al llarg d'aquell mes. Només cal recordar la derrota de Forcadell al Boixar, el dia 29, i que el dia 30 queia en mans de les tropes de la reina l'emblemàtica plaça de Morella, i amb ella centenars de presoners carlistes.

101. B. DE CÓRDOBA, *Vida...*, vol. IV, p. 361.

102. La història tornava a repetir-se. Igual que succeí a la darrer dia de juny del 1837, els generals de la reina tornaren a desapropiar l'ocasió. És evident que, si haguessin estat més diligents, aquesta lenta operació de creuar el riu s'hauria pogut convertir en l'escenari de la derrota definitiva de Cabrera i de retruc de la fi de la guerra, no solament al territori estudiat, sinó arreu de Catalunya i per extensió a la resta d'Espanya.

cap a Berga. La caiguda de Morella i la marxa de Cabrera posava pràcticament fi a la guerra a l'Aragó, a València i a les terres catalanes del sud de l'Ebre. No obstant això, bosses de carlistes havien de continuar encara resistint en el territori ebrenc¹⁰³ fins al mes de juliol, en què o bé serien capturats o bé es lliurarien en adonar-se de la inutilitat dels seus esforços.

Al mes de juliol, els militars governamentals havien aconseguit dominar tot el sud de l'Ebre i la situació començà a normalitzar-se. Un exemple d'aquest nou ordre va ser el retorn als pobles respectius dels veïns que durant anys havien estat refugiats en places governamentals¹⁰⁴. Les ferides de la guerra eren tan sagnants que, en recuperar el control, els vencedors no es van estar d'aplicar tota una sèrie de mesures repressives contra l'enemic vençut que anaven des de l'aplicació de la pena de mort¹⁰⁵ fins a impedir-los d'exercir la seua activitat¹⁰⁶, passant per l'embargament de béns.

Epíleg

Acabada la guerra, la situació dels pobles de l'Ebre era lamentable, no solament des del punt de vista humà (morts, esguerrats, exiliats, presoners...), sinó també econòmic i administratiu.

Ben aviat, els governamentals començaren a alliberar de les seues atapeïdes presons els carlistes menys compromesos, però, en retornar aquests als seus pobles, van poder comprovar una crua realitat, que els centres de decisió i poder local (consistori...) estaven copats per aquells que havien estat els seus adversaris ideològics i que no tots estaven disposats a passar pàgina.

103. Alguns dels que havien creuat l'Ebre amb Cabrera tornaren al territori pocs dies després, presumiblement amb l'objectiu d'intentar revifar la flama del carlisme a la dreta de l'Ebre.

104. Entre ells, els refugiats a Mequinensa des de feia dos anys. El retorn d'uns coincidia en el temps amb l'exili d'uns altres. El dia 6 de juliol passava a França el gruix de l'Exèrcit carlista i amb ell molts veïns de l'Ebre, alguns dels quals no tornarien mai més.

105. En diferents poblacions d'aquesta àrea hem localitzat diversos afusellaments que tenen lloc poc després d'acabar-se la guerra. Però, no podem precisar si aquestes execucions eren a conseqüència d'ordres oficials o eren actes de represàlia per part d'elements incontrolats.

106. Tot just acabada la guerra, diversos notaris d'aquesta àrea foren suspesos en les seues funcions i se'ls va impedir d'exercir la seua activitat durant anys, acusats d'haver col·laborat amb l'enemic. Entre altres, Miquel Huguet, notari de Gandesa; Francesc Fontanet, notari de Batea; Jaume Poll, notari de Móra d'Ebre; Josep Antoni Terrats, notari d'Horta de Sant Joan; Pere Martell, notari de Corbera; Josep O'Callaghan, notari d'Uldecona...

La fi d'aquell conflicte armat tampoc no acabà amb la lacra de la violència social, ja que l'índex de criminalitat es mantingué força alt els anys immediatament posteriors, de manera que a l'antic corregiment de Tortosa el fenomen del bandolerisme es revifà amb força.

La guerra tampoc posà fi a les aspiracions polítiques, ni als moviments insurreccionals. En són exemples l'intent d'aixecament armat al districte de Tortosa, protagonitzat pel Groc del Forcall al gener de 1843 i l'anomenada Guerra dels Matiners (1846-1849).

En definitiva, la guerra més llarga de l'època contemporània no va servir per a posar fi als problemes socials que l'havien generat, ben al contrari, els accentuà i els perllongà en el temps.